

ДВА ПЪТЯ КЪМ ИЗГРАЖДАНЕ НА НОВОБЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА МИТОЛОГИЯ: „ХАДЖИ ДИМИТЪР“ И „НОВОТО ГРОБИЩЕ НАД СЛИВНИЦА“

Камен РИКЕВ

Университет „Мария Кюри-Склодовска“, Полша

E-mail: rikev@umcs.pl

TWO PATHS TO BUILDING THE MODERN BULGARIAN NATIONAL MYTHOLOGY: “HADZHI DIMITAR” BY HRISTO BOTEV AND “THE NEW GRAVEYARD ABOVE SLIVNITSA” BY IVAN VAZOV

Kamen RIKEV

Maria Curie-Skłodowska University, Poland

E-mail: rikev@umcs.pl

ABSTRACT: The paper contains a contrastive analysis of two poems: Hristo Botev’s “Hadzhi Dimitar” (1873) and Ivan Vazov’s “The New Graveyard Above Slivnitsa” (1886). Throughout the 20th century both texts were regarded as highly representative of Bulgarian literature with strong influence on the modern national mythology. Their common theme (the death and glorification of national heroes), however, has not provoked intertextual analyses to date. The research leads to the conclusion that while Botev builds his symbolic system on the basis of Bulgarian folklore, Vazov relies on military metaphors and Christian notions, such as the righteous death, the Second Coming and eternity. This pattern, consistent with other works by the two authors, allows to comment on a literary confrontation that shares some similarities with Western European disputes between defenders of classicism and romanticism. In the case of Bulgarian literary history, Botev can be interpreted as the initiator of a long-lasting tradition of romantic glorification through transformation and integration of the folkloristic heritage (mainly the folk song), while Vazov’s classicist concepts had far fewer adherents. In the light of the conducted contrastive analysis the popular thesis, defended by Milena Tsaneva, about Botev and Vazov’s collaboration and continuity in creating the national poetic pantheon demands verification through the questions of confronting ideological and symbolic strategies towards revealing the uniqueness of modern Bulgarian identity.

KEYWORDS: Bulgarian poetry, national mythology, literary canon, Hristo Botev, Ivan Vazov, Hadzhi Dimitar, Slivnitsa, national hero glorification

Конструирането на национална литературна история, както и на национална митология, по неписан закон предполага доминация на тенденциите за консолидация, интеграция, надграждане, плавно натрупване и приемственост за сметка на конфронтациите и неразрешимите противоречия в идеи и символи, откроявани като общностно значими. Това е така, защото и историята, и митологията не могат да избягат от рамката на някакъв *макроразказ*, а всяко повествование залага структури, клонящи към *синтез* вместо дезинтеграция на своите съставни елементи. В изследването на традицията обаче особено провокират тъкмо такива явления, които са пряко противоположни на вече утвърдените в представителната линия на историческия развой и в националния митопоетически текст¹. Съпоставката между едните и другите може да не изменя канавата на историческата рефлексия, но със сигурност е в състояние да разшири представата за изборите, реализирани в пътя към изразяването на общностната самобитност. Настоящият текст представя опит за реконструкция на един литературноисторически сюжет, свързан със зараждането на новобългарската литература и утвърждаването на националната митология. Този сюжет произтича от единно тематично ядро (възхвала на загинали български юнаци) при строго противоположни образни системи и послания към националната общност, съдържащи се в Ботевия „Хаджи Димитър“ и Вазовото „Новото гробище над Сливница“. Тук изцяло споделям схващанията на Михаил Неделчев за Ботевия текст като *синтезиращ като чист кристал националния митопоетически текст (НМТ)*, впоследствие *доминативно обсебващ НМТ* и *захранващ цял рой мотиви в българската*

---

¹ Използвам термините *национален митопоетически текст (НМТ)* и *литературноисторически сюжет* според концепциите, синтезирани от М. Неделчев в статията „За създаването на литературноисторическия сюжет“ (Неделчев, 2019, с. 9–16).

поезия и непосредно самия НМТ². В същото време Вазовото произведение е част от държавния церемониал (до днес се изпълнява като военен траурен химн по мелодията на Иван Минков), но нито е провокирало междутекстови рефлексии с Ботевия шедьовър, нито пък се приравнява до творби като „Под игото“ и „Епопея на забравените“ по заслугите си към общностната митология.

Двете изследвани тук стихотворения възникват в промеждутък от 12 години³. Независимо от бурните исторически и литературни трансформации през този период доминацията на патриотичната проблематика в общественото пространство не се изменя. Докато обаче Ботевият текст се утвърждава като върхово постижение на народния гений (не без авторитета на Пенчо Славейков⁴), то сборката „Сливница“ със съдържащия се в нея химн остава оцетена, незабелязана в своя втори план на митопоетическите образи и символи (Йовева, 1996, с. 22). Безспорно, Вазовата творба знаково се чуждее от ботевските митопоетически координати, поради което приемам за особено продуктивен контрастивният анализ на двете произведения. Какво ни казват те за общностната митология и за пътищата пред българската литература в последната четвърт на XIX век?

Извайване на българската самобитност

По тази линия Ботев е цялостно и безусловно потопен в духа на фолклора. Балканът и генеалогията на юначеството (бунтовничеството), изведено от хайдутството, далеч не са единствените постижения тук. Също толкова важни са зверовете и самодивите, жетварката и певците, слънцето и полето, разгърнати с присъщи за народното творчество глаголни гнезда и епитетни вериги – и точно последният факт ги задържа в сферата на традицията, набираща конотации на *изначално българска*. Каквито и пресемантизации да утвърждава баладата, тя не само изхожда от, но и *не желае да напусне* фолклорния код. В такъв контекст става напълно възможно дори свободата, безусловната ценност в текста, и търсеният дух на Караджата да бъдат интерпретирани чрез идеята за приемственост в общностната ценностна и символна система.

В митопоетически план стихотворението притежава и друго съществено достойнство, доколкото успява да пресъздаде едно историческо събитие в рамките на – съвсем буквално фиксирано – *безвремие* „там на Балкана“⁵. Освен това внушението за *две темпорални измерения*, подсилени от вертикален контраст – на юнашката вечност и робската протяжност – до голяма степен, струва ми се, се вписва в българския уклон към разделяне на *големия свят* и *голямата история* с техните непонятни и потискащи балканеца закономерности, от една страна, и *народната вселена* на неизменни робски мъки въпреки изключителните герои, населяващи върховете ѝ, от друга.

Обратно на „Хаджи Димитър“, Вазовият текст настоява тъкмо върху историческия ход на времето (*конкретната* война с нейната необратимост за общностната съдба) и върху универсалните измерения на християнския код (*живот – смърт – възкресение*). Възгласът „лека нощ“, очакването на „втората тръба“ и „маршът към вечността“ най-пряко насочват и екзистенциалната, и поетическата перспектива към повторното Христово пришествие. При такива фундаменти поетизацията на българското (с воинските изпитания и житейските горчивини) се споява с вселенския ход на историята. Ако има национална самобитност, внушава химнът, тя е в реализирането на извечния императив – *спасението*, от което произтича и *славата* (далеч не само воинска), но всеки път по своему (заради уникалните исторически предизвикателства).

Изборите пред българската национална словесност

² Неделчев, 2019: 12. Подробен каталог на мотивите, изхождащи от „Хаджи Димитър“, ученият излага в статията „Ботевата поезия и историческият живот на мотивите в лириката“ (Неделчев, 1989). През 2017 г. се опитам да открия поредна мащабна актуализация на баладата в българската култура („Хаджи Димитър и Боби, който пие кафе.“ // *Език и литература*, бр. 1 – 2, с. 66 – 74).

³ Първата публикация на Ботевия текст е под заглавие „В памет на Хаджи Димитра“ и с подпис Х. П-в. (в-к „Независимост“ (Букурещ, год. III), бр. 47 (11.08.1873), с. 371). Вазовият е датиран 1885 г. и излиза през следващата година в стихосборката „Сливница“.

⁴ Най-обстойно позициите на П. П. Славейков към „Хаджи Димитър“ са коментирани от Н. Георгиев (2002b).

⁵ Кръговият развой на времето е сред най-открояващите се концепции в класическия анализ на Никола Георгиев (2002a).

В плана на стриктно литературната комуникация двете творби също чертаят собствени, новаторски посоки. В „Хаджи Димитър“ Ботев неотклонно черпи от народните песни и вярвания, но по личната си авторска воля. Този факт само привидно може да изглежда естествен и органичен преход от колективното към индивидуалното (но винаги *par excellence българско*) творчество. По същество той ясно определя тежнението на Ботев към романтичната европейска традиция, която държи на особена почит не просто изключителните бунтари и жертвените идеалисти, а именно самобитността и интуитивно съхранените ценности на древните – безписмени, безправни и съловно нейерархизирани – общности, съществуващи през вековете по силата на собствените си (от незапомнени времена) вярвания, правила и обичаи. Ако Западноевропейският романтизъм до голяма степен се утвърждава чрез бунта срещу класицистичните норми на просвещенци, академици и аристократи, то чрез творби като Ботевата едва зараждащото се българско национално изкуство засвидетелства романтически уклони с преданост към народната песен и митологическа образност. Такава позиция е в противовес на всякаква ученост и писмена обиграност, извираща я от възрожденските възпитаници на руски, френски или виенски школи, я от съживители на собственото древно минало като Паисий Хилендарски или Г. С. Раковски. Може би точно тази романтическа (според западноевропейската таксономия) черта на „Хаджи Димитър“ обяснява защо произведението през толкова дълго време в националната култура остава популярно като *песен*, вместо да се установи консенсус за жанрово определение според представителната *писана* поезия. Обратно на Ботевия текст, „Новото гробище над Сливница“ брани не просто патриотичната чест и самоотвержеността на „деца бурливи“, а принципите на младата *държавност* като ценност, надскачаща и индивидуалния интерес, и общностните „кумири“, и дори сянката на всеки „златен трон“. Но сред динамиката на универсалните опозиции *героизъм – забвение, битки – покой, майките свети – майката родина* творбата утвърждава също толкова универсални кодове на литературната възхвала: християнска жертвеност (I, VII⁶), воинска доблест (III: 4, VI: 4 – 5, VII: 2 – 3), венец и благодарствена песен (V – VI). С една дума: това, което категорично липсва в словесно-символните пластове на „Хаджи Димитър“, тук съгражда самите основи на химна. А че тези основи са напълно конвенционални според мерките на западноевропейската словесност от XVIII и XIX век, дава основание на Вазовия текст да се припишат *класицистични* белези, крепящи се върху универсални във времев и пространствен аспект (и във всички случаи наднационални) символика и аксиология, както и върху идеята за образована публика, която да гарантира всеобхватността на тази символика. Фактът, че Вазов строи възхвалата си върху конвенционални литературни топоси с очевидно небългарски корени, по никакъв начин не принижават нито националната значимост на творбата, нито нейната въздейственост. Патриарха на българската литература извежда подчертано *неботевска* посока за родната словесност. В следващите десетилетия тази посока няма да бъде мислена като жизнена и вътрешно присъща на българската култура, но през 1885 г. тя предлага ясна алтернатива в литературноисторическия процес. Съвършено отделен е въпросът, защо подобни класицистични уклони в творби на автори като напр. Стоян Михайловски и Пенчо Славейков остават в сянката на други проблеми, занимаващи националната литературноисторическа рефлексия. В съпоставяните тук произведения съществуват две образно-мотивни звена, които свидетелстват за сериозна конфронтация както в полето на националната митология, така и в стриктно литературен план. Заради това по-долу предлагам отделен коментар на тези звена.

Поетът и песента

В „Хаджи Димитър“ пет жетварки, певци, Балканът, самодивите – и всички техни песни странят от понятията за учена поезия, доколкото насочват към спонтанност, самородни импулси и устно въздействие. Разбира се, тук няма нито сянка, нито осанка на достолепен поет, който да се изживява като вдъхновен от музите трибун на общностната памет и съвест. Широко коментираните *певци* са всичко друго, но не и изразители на някакво убеждение за *литературно* увековечаване, за ролята на поезията като обособена културна сфера; напротив: „жетварката, балканът, самодивите са част от същите тези [народни] певци“ (Георгиев, 2002a). В символния свят на баладата идеите за поезия и поет се оказват категорично чужди, външни на българската вселена на робски полета и юнашки висини.

⁶ С римски цифри са означени строфите на коментираните текстове, а с арабски – стиховете.

Обратно на „Хаджи Димитър“, във Вазовия химн националният космос е обогатен с качествено нов персонаж. Фигурата на поета се връзва безцеремонно между образите на покойниците и *светите майки*. И вместо многозначното и затварящо изобразяваната вселена по логиката на етимологическата спойка „певци песни за него пеят“, тук тъкмо поетът нито *пее*, нито подражава на юнашкия подвиг, а преди всичко *мисли* (IV: 4) над „сянката клета“. Крайно показателно е, че именно от *осмислянето*, *осъзнаването* на събитието излизат вдъхновението и действителната възхвала на бойците в „Новото гробище над Сливница“. Това е качествен, гигантски скок в разволя на националната литературна рефлексия, който вече легитимира поета първо като *личност*, а сетне – като морален, исторически и естетически коректив на общността. Оттук насетне петата строфа разгръща аргументите за такава легитимация чрез „венец от песен жива“. Ако в българското митопоетическо съзнание юнашкият венец насочва към *бръшлян и здравец* („На прощане“) и към всички конотации на борбата и славата (съвсем не само борческа), цялото Вазово творчество връща този символ към неговите връзки със западноевропейския класицизъм и спомена за антично достойнство.

За отбелязване е, че в стиховете на Патриарха Ботев е изключително *юнак* и *певец* (и не *поет*), но в „Той не умира“ вдъхновението на Аза-поет иде от „някаква си лира“, а в „Пролога“ към сборката „Сливница“ възпяването идва точно от Музата. С една дума, Иван Вазов гради българската слава и самата фигура на поета с категории, пряко противопоставящи се на ботевската митопоетическа вселена, където всички и всичко се слива в песен. За да има *песен* (поезия) при Вазов, трябва да има *поет*, който да събира несъбирани дотогава звукове („Новото гробище...“, V: 2).

Безсмъртието, вечността, раят

Темата на творбите е юнашката смърт и нейното остойносттаване за общността, но по същество подвигът е неотлъчно обвързан с представи за *вечността* и точно тук зейва поредна символна и мисловна пропаст между „Новото гробище...“ и „Хаджи Димитър“. Вазовият химн представя посмъртната съдба на воините като *мирен сън* (II: 5, IV: 1), настъпил след „братска прегръдка“ (I: 3) и възгласа „лека нощ“ (I: 4 – потвърден от самия лирически говорител в последния стих). Засилването на внушенията за християнска смърт се обслужва от идеята, че загиналите *почиват* (I: 1 и VII: 1). След съня-почивка обаче задължително следва пробуждане, поетизирано еднозначно като Второ пришествие („втората тръба“ – I: 5). Тази тръба е пределно ясна апокалиптична алюзия: доколкото няма да има нова *армейска* тръба (VII: 2), тя може да е само ангелска. Заради това „други полк“ (I: 1) и „последният марш“ (VII: 4) не могат да означават нищо друго освен преминаване от редиците на българската армия директно в небесните воинства. Самото вкусане на християнското блаженство преди Второто пришествие е названо от Патриарха „вечност“ (VII: 4, срв. и I: 4), гарантираща „мир“ (II: 5), където няма „отпуск“ и „боен зов“ (I: 2). По сходен начин земният подвиг също остава *вечен* (VI: 2), но не заради херкулесовско мъжество (впрочем довело до *падение* – II: 1 и *гибел* – III: 1), а заради поредна библейска опозиция: защитата на *святото* (IV: 5) вместо служба на „трон“ и „кумир“ (II: 2). В заключение: Вазов говори за християнското спасение чрез военна метафорика, зад която прозира библейска първооснова, и постига българска, национална актуализация на универсалния религиозен код. По съвсем различни пътеки отвежда Ботев, който възпявайки свободата, всъщност изгражда своя версия на *рая по български*. Неговата вечност не просто заменя един митопоетически код с друг, но задава съвсем различни измерения на отвъдните селения. Пространството „там на Балкана“ продължава да е разколебано между земята и небето, както и времето не разчупва своя кръговрат. Блаженство, казано стриктно, изобщо липсва. Вместо него безкрайно ще спира хода си сърдитото слънце (III: 2 – XII: 4), както и безкрайни ще бъдат жетварските песни и грижите на горските зверове и самодивите.

Плодотворно е разглеждането на ботевските отвъдни селения в контраст с християнския код (включително обогатен с фолклорни елементи)⁷. Вместо алюзии за спасение и спасител

⁷ Срв. зверовете и самодивите като функционални еквиваленти на служебните духове, отвеждащи душата на съд. Това обяснява и пресемантизацията на самодивата като ангелическо създание. Обосновано е също да се прокара паралел между предсмъртната агония на юнака с фолклорните представи за митарствата, очакващи мъртвеца непосредствено след кончината му и обезателно предполагащи мъчителни изпитания, а не покой.

творбата говори (само) за търсене на духа на Караджата като последна воля преди окончателната смърт. И точно тук се проявява най-силното напрежение в описаната съдба на хайдутина: физическият край (X: 4) все така не настъпва, а до среща с побратима не достигат нито юнакът, нито самодивите (XI: 4).

Ако съществува нещо действително трагично в „Хаджи Димитър“, то е невъзможността за покой (камо ли блаженство) на умирация юнак. Втрешната ирония на текста струи както от внушението, че такова блаженство би настъпило едва след постигането на свободата в отсамния свят, така и от значимия факт, че творбата пряко говори за *безсмъртие* (V: 1 – 2), само че единствено в границите на същия този сетивен свят (V). Ботевата *вечност* и *безсмъртие* са коренно различни понятия от употребените в „Новото гробище над Сливница“, поради което и *умиротворяването* не е характерно за хайдутина. Позата между *проклинането на цялата вселена* (II: 4) и *хвъркването в небесата* (XI: 2) залага в художествените послания неудовлетвореност, която е пореден романтически мотив: докато на земята съществува тирания, дори за изключителните личности няма рай и блаженство.

Приемайки „Хаджи Димитър“ за кристален израз на българския НМТ, логично е да се направи обобщение и за въобразения *рай по български*. В него връзките със земните дела и борби не се късат никога. *Неумирането* остава категория, мислена единствено като метафора и никога като спасение. Изводите от съпоставка между „Хаджи Димитър“ и „Новото гробище над Сливница“ показват, че смъртта на българския юнак продължава да бъде ключова тема в националната литература години след Освобождението. Ботев обаче използва мотива за издигане на фолклора до ролята на всенародна символно-понятийна система. Вазов настоява върху градежа на националната памет на основата на християнския код. В този задочен митопоетически дуел се съзират отгласи от западноевропейските литературни прения за класицистични и романтически идеали. Показателното в българския случай е, че за разлика от традициите, интегрирали в развоя си ренесансови, барокови, просвещенски концепции, романтическият уклон у Ботев *предшества* класицистичните тежнения у Вазов.

Българските поетически употреби на (лавров) венец, на фигурата на поета (а в други случаи: още на лира и муза) не извират от автентичен досег с древността, а от много по-късни тенденции, които на родна почва трябва да съжителстват с утвърдени образи от устното народно творчество. Така ако Милена Цанева навремето подчертаваше „исторически приемственото съратничество на двамата така различни в своя живот и съдби поети“, „съратничество в поетическото изграждане на българския пантеон, в утвърждаването в националното съзнание и литература на романтичния култ към падналите в бой за свобода“ (Цанева, 1990), към същите тези *приемственост* и *съратничество* следва от научна коректност да подходим и откъм обратната им страна – на строгата конфронтация в извайване на националната митопоетическа самобитност.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Георгиев, Н. (2002a)** Ботевата балада „Хаджи Димитър“ (Опит за разбор). – В: Георгиев, Н. Сто и двадесет литературни години. II (електронно) изд. Варна: *LiterNet*, 2001 – 2002, <<https://litenet.bg/publish/ngeorgiev/120/balada.htm>> (accessed: 10.09.2021). (*Georgiev, N. Botevata balada „Hadzhi Dimitar“* (Opit za razbor). In: Georgiev, N. Sto i dvadeset literaturni godini. 2nd online ed. Varna: *LiterNet*, <<https://litenet.bg/publish/ngeorgiev/120/balada.htm>>.)
- Георгиев, Н. (2002b)** Жанр, херменевтика и един прочит на „Хаджи Димитър“. В: Георгиев, Н. Сто и двадесет литературни години. II (електронно) изд. Варна: *LiterNet*, <<http://litenet.bg/publish/ngeorgiev/120/zhanr1.htm>> (accessed: 10.09.2021). (*Georgiev, N. Zhanr, hermenevtika i edin prochit na „Hadzhi Dimitar“*. In: Georgiev, N. Sto i dvadeset literaturni godini. 2nd online ed. Varna: *LiterNet*, <http://litenet.bg/publish/ngeorgiev/120/zhanr1.htm>.)
- Йовева, Р. (1996)** И им сътвори вечна памет (За „Сливница“ на Иван Вазов). // *Български език и литература*, кн. 2 (год. XXXVII), с. 22 – 35. // *LiterNet*, no 6 (31 / 17.06.2002), <<https://litenet.bg/publish5/rjoveva/vazov.htm>> (accessed: 10.09.2021). (*Yoveva, R. I im satvori vechna pamet (Za „Slivnitsa“ na Ivan*

- Vazov). // *Balgarski ezik i literatura*, kn. 2, s. 22 – 35. // *LiterNet*, no 6 (31 / 17.06.2002), <<https://liternet.bg/publish5/rjoveva/vazov.htm>>.)
- Неделчев, М. (1989)** Ботевата поезия и историческият живот на мотивите в лириката. (Из битието на националния митопоетически текст). // *Литературна мисъл*, kn. 8, с. 3 – 16. = *LiterNet*, no 8 (33 / 12.08.2002), <<https://liternet.bg/publish2/mnedelchev/botev1.htm#1>> (accessed: 10.09.2021). (*Nedelchev, M. Botevata poeziya i istoricheskiyat zhivot na motivite v lirikata. (Iz bitieto na natsionalnia mitopoeticheski tekst).* // *Literaturna misal*, kn. 8, s. 3 – 16. = *LiterNet*, no 8 (33 / 12.08.2002), <<https://liternet.bg/publish2/mnedelchev/botev1.htm#1>>.)
- Неделчев, М. (2019)** Как работи литературната история? Нови съчинения в три тома. Т. 1. София: НБУ. (*Nedelchev, M. Kak raboti literaturnata istoriya? Novi sachinenia v tri toma. T. 1. Sofia: New Bulgarian University Press.*)
- Цанева, М. (1990)** Вазовият портрет на Христо Ботев. – В: Чернокожев, Н. & Елевтеров, С., ред. Христо Ботев. Нови изследвания. София: УИ Св. Климент Охридски, с. 87 – 99. Електронно изд.: *LiterNet*, no 11 (23.11.2002), <<https://liternet.bg/publish7/mcaneva/botev.htm>> (accessed: 10.09.2021). (*Tsaneva, M. Vazoviyat portret na Hristo Botev. In: Chernokozhev, N. & Eleverov, S., eds. Hristo Botev. Novi izsledvania. Sofia: UI Sv. Kliment Ohridski, s. 87 – 99.*)